

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу

V 2014 10

универзитет у бањој луци
филолошки факултет

Зорица Никитовић
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

УДК 811.163.41'367
DOI 10.7251/fl1410256n

СИНТАКСИЧКЕ СТРУКТУРЕ КАО СЛИКЕ СВИЈЕТА

Павловић, Слободан (2013), *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Новосадска школа дијахроне лингвистике,¹ несумњиво најјачи, ако не у славистичким оквирима и једини значајан, центар дијахроних проучавања српског језика на нашим просторима, овај пут нас је обрадовала књигом Слободана Павловића, ванредног професора на Филозофском факултету у Новом Саду. Књига *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику* (2013) у посљедњих осам година трећа је по реду ауторова књига из историјсколингвистички усмјерених истраживања српске синтаксе па стога представља природан наставак његових филолошки конципираних монографија: *Детерминативни падежи у старосрпској пословној писмености* (2006), *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века* (2009).

По радовима које обједињује, од којих су већина претходних година објављени у водећим лингвистичким часописима, а резултати истраживања провјеравани у дискусијама међународних научних скупова, књига *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику* тематски је разнородна и третира више синтаксичких области и проблема у старим

словенским писменостима међу којима се налази и старосрпска – од развоја именске фразе и елемената неконфигуративне синтаксе, преко падежа: квалификативног генитива и инструментала, развоја хипотаксе и иреалне погодбене реченице, па до сагледавања когнитивних механизма конституисања падешког система и метафоризације кроз падешке конструкције. На врло инвентиван начин поглавља су разврстана у три тематске цјелине: *Синтаксичке структуре као показатељи историјских промена* (9–136), *Синтаксичке структуре као слике света* (137–272) и *Синтаксичке структуре у језичком и нејезичком контексту* (273–368), па стога не чуди што ће, прошавши у једној књизи неколике области научне дисциплине која је „круна“ сваког језика, С. Павловић *Предговором* закључити да „промена схватања света доводи до типолошке промене језика, новом агенитивно оријентисаном типу језика одговара конфигуративна синтакса са централизованом реченицом, чији се зависни чланови концентришу око центрипеталног предикатског језгра. Намеће се питање није ли хијерархизација реченичне структуре била само одраз хијерархизовања нових државно организованих људских друштава“ (6).

Кроз прво поглавље проф. Павловић на словенском материјалу српског језичког корпуса, провјерава хипотезу до које је дошла модерна дијахроно оријентисана индоевропеистика друге половине XX вијека, по питањима неконфигуративне синтаксе у старијим индоевропским језицима с једне стране, наспрам синтаксичке конфигуративности „као развој-

¹ Системска истраживања историјске синтаксе, утврђивање теоријских модела истраживања и методологије, закони и механизми развоја језика на нивоу синтаксе те узроци синтаксичких промена, крајем XX вијека свој научни опис добили су управо у радовима дијахроничара из овог лингвистичког центра, прије свега у радовима проф. др Јасмине Грковић Мејдор која је у својим истраживањима посвећеним развоју синтаксичке транзитивности поставила и главне теоријске основе за проучавање словенске хипотаксе.

ног континуума који иде од наглашене неконфигуративности својствене старијим синтаксичким системима (хомерском, грчком на пример) до изразите конфигуративности својствене већини савремених индоевропских језика“ (12). Дати процес синтаксичке конфигуративности у раду *Елементи неконфигураивне синтаксе у старим словенским писменим ситима* сагледан је из теоријско-методолошке перспективе довођења у везу одређених језичких факата као што су: линеаризација исказа односно слободан ред ријечи који се сматра типичним својством језика с неконфигуративном синтаксом (13), нулта анафора као језгро синтаксичке неконфигуративности (19), дисконтинуираност именске фразе (22) и однос адвербијала и предлошке фразе (25) у типолошку релацију са сродним појавама у другим словенским језицима: старословенском, староруском и старосрпском. Мада се „класични“ параметри неконфигуративне синтаксе затичу у старим словенским писменостима, аутор ће закључити да „доминантност конфигуративних синтаксичких опонената открива развој словенске реченичне синтагматике у правцу синтаксичке конфигуративности с наглашеном реченичном хијерархијом и стабилизацијом предикатским, именским и предлошким фразама“ (28).

Конфигурација реченице даље се наставља посматрати најприје кроз енклитичку линеаризацију српског језика XII и XIII вијека у којем, како аутор примјећује, дистрибуција енклитика је двојака. С једне стране, именскофразне енклитике везују се за постфронталну фразну позицију која им обезбјеђује синтаксичку функционалност, док предикатскофразне енклитике преферирају постфронталну реченичну позицију (61).

Будући да се синтаксичка неконфигуративност у дијахроно оријентисаној индоевропеистици доводи у везу са релативно слободним редом ријечи, а изразита конфигуративност својствена већини савремених индоевропских језика с релативно фиксираним редом ријечи, било је очекивано да се дистрибуција пунозначних реченичних компоненти старог српског језика нађе у центру пажње С.

Павловића. Хронологија проучавања реда субјекта (S), предиката (V), објекта (O) сеже у XVIII вијек и дијахроно усмјерена истраживања реда ријечи још од Делбрика 1878. године. Базичним праиндоевропским распоредом реченичних елемената сматра се SOV модел. *Позиционирање субјекта, предиката и објекта у старосрпском језику XII–XIII вијека* (68–89) као и следеће поглавље *Линеаризација именске фразе у старосрпском језику XII–XIII вијека* (90–108), теоријско-методолошки осмишљени да фокусирају научни проблем синтаксичке конфигуративности, доносе најприје теоријски оквир и историју датог питања. Као и друга поглавља и ово поглавље има вриједност само по себи, а не само у свјетлу развоја синтаксичке конфигуративности, зато што је питање реченичне линеаризације занимљиво и са аспекта других лингвистичких дисциплина. У синтетичким језицима којима припадају и словенски језици реченична линеаризација је, као што је познато слободна, док се у језицима са фиксираним редом ријечи модел низања субјекта, предиката и објекта не може мијењати. Међутим, како аутор упозорава, и у језицима с нефиксираним редом ријечи може се говорити само о базичном моделу дистрибуције основних реченичних конституената који се утврђује примјеном неколико критеријума: фреквентности, дистрибутивности и прагматичке неутралности (72). Опис реченичне линеаризације у овом раду, уз примјену одређене методологије, како Слободан Павловић наглашава, подразумијева тумачење добијених факата из перспективе рецентних теорија које у дијахроним лингвистичким истраживањима омогућавају сагледавање узрока, механизма и правца промјена, поимајући у том свјетлу грађу старосрпског језика. У старосрпском језику XII и XIII вијека субјекат је доминантно препонован предикату (65% : 35%) у корист SV модела „који би се стога могао сматрати базичним моделом у старосрпском језику“; директни објекат је доминантно постонован предикату (67,4 : 32,6%); индиректни објекат је доминантно постонован предикату (89,1% : 10,9%) (84). Статистички подаци недвосмислено су пока-

зали да је и у старосрпском језику основни модел реченичне линеаризације био SVO модел низања субјекта, предиката и објекта (84), па С. Павловић овим истраживањем, одговарајући на питање КАКО, даје одговор и на питање ЗАШТО и откуда одређене синтаксичке структуре и промјене. „Свака дијахрона промена, па и смена SOV модела SVO моделом представља фазичан процес који у једном моменту мора добити системске обресе 'развојног средокраћа' између старог полазног и новог циљног развојног модела, што се на синхронном плану испољава кроз хронолошку и системску сучељеност и старог и новог језичког типа“ (85).

Просторна падежна парадигма обрађена у раду *Реконструкција словенске просторне падежне парадигме* такође је дала свој удио у сагледавању синтаксичке конфигуративности условљене синтаксичком транзитивношћу, јер како аутор закључује „трансформација прасловенске једнодимензионалне просторно падежне парадигме у дводимензионалну може се тумачити и као последица развоја транзитивности, тј. субјекатско-објекатских односа и глаголске рекције у словенским језицима (131).

Слободан Павловић у поглављу *Основе развоја старосрпске хипотаксе* остаје методолошки досљедан, дајући на почетку рада сумиране ставове, теоријске поставке, полазишта и хипотезе водећих свјетских лингвиста XX вијека (Мејеа, Бенвениста, Паула и др.), садржане у стогодишњој историји проучавања хипотаксе (сложене реченице). Важно је истаћи да су уводни дијелови свих поглавља у књизи веома драгоцјени јер доносе резултате истраживања и научне домете, претходника и савременика, не само дијахроно већ и синхронно оријентисаних синтаксичара. Тиме ови радови, односно књига у цјелини, превазилази оквири србистике па чак и славистике, постајући незаобилазан теоријско-методолошки путоказ за истраживање синтаксе у ширем научном контексту од теме постављене насловом рада (а која је могла остати интерпретирана, на примјер, структурно-дескриптивном нарацијом). Основна два, супротна, приступа хипотакси јесу фисиони приступ генези сложене

реченице, по коме се сложена реченица развија ширењем просте реченице тако што мање или више аутономни реченични конституенти стичу структуру финитног предиката, регенеришући се у централизовани реченични комплекс као зависна реченица допунског или одредбеног типа, док фузиони приступ полази од става да зависносложена реченица настаје спајањем првобитно независних реченица. Уважавајући обје теорије, Слободан Павловић сматра да су „и механизми спајања и механизми ширења могли доводити до развоја хипотактичких релација при чему је од категорије до категорије био доминантан један или други механизам“ (294), и закључује да развој старосрпске хипотаксе, иако усложњене хомогеном диглосијом карактеристичном за средњовјековну српску писменост, не одступа битно од хипотаксе осталих словенских језика. Развој писмености у првим вијековима, ограничен на пословноправну комуникацију, осим кроз утицаје двију традиција: српско-словенске (а преко ње и грчке), и романске, првенствено латинске али и италијанске (298), сагледана је кроз типове старосрпских везника (упитне ријечи, деиктичке ријечи, модалне партикуле (305). И ово поглавље о хипотакси дало је свој допринос питању развоја конфигуративне синтаксе које пратимо кроз цијелу књигу, јер дјеловање синтагматике како закључује аутор „није било спонтано – радило се о језичкој реакцији света у коме је човек виђен као активни субјект и иницијатор, чија се активност артикулише управо активном усмјереношћу на објекат“ (319). Из овог поглавља не можемо а да не издвојимо један од закључака који својим значајем излази из оквира типолошког проучавања хипотаксе, и који, долазећи из пера еминентног дијахроничара, има значај на ширем лингвистичком плану актуелног преименовања српског језика.

„Развој старосрпске хипотаксе контекстуално и културолошки обележен је, дакле, не само добро познатом диглосијом *српски народни* – *српскословенски језички идиом*, већ и српско-романским билингвизмом (*српски народни* – *латински/далматински/венецијан-*

ски италијански) који је био доминантан у писаној традицији штокаваца католика, а чији су одједи кроз преписку иновјерних истојезичника продирали и у световну писменост православног Српства. Штокавци – као носиоци српског језика, независно од тога да ли су имали српску етничку свест или не – припадали су напосто двама културним круговима, и то већински кругу *Pax Slavia Orthodoxa* и мањински кругу *Pax Romana Catholica*. Та су се два културна круга на српском језичком простору преплитала и у културном и у језичком смислу, и то управо зато што је штокавщина, тј. *lingva serviana* функционисала као 'језички мост' између двеју култура, упијајући утицаје и једне и друге" (305).

Веома занимљиво јесте и поглавље *Квалификациони јенитив и инструментал у дијахроној перцепцији* (275–292) у којем је приказана синонимија језичких облика који су се „међусобно надметали за одговарајуће семантичке нијансе квалитативности“ (277). Конкурентно-комплементарне синтаксичке форме квалитативног генитива (*сѣарац седе бране*) и инструментала (*сѣарац с брагом*) „сучелили“ су се у квалитативном семантичком пољу на основу својих примарних значења, по мишљењу аутора, током историјског развоја појединачних словенских језика (276). Међутим, да би се у потпуности сагледале разлике и утврдила доминација одређене синтаксичке форме потребно је било кроз словенску перспективу ова два падежа посматрати у контексту свих других језичких средстава којима се могла исказати карактеристична појединост: 1) номинативна реченица, 2) рестриктивни инструментал, 3) рестриктивни локатив с предлогом у 4) придјевске сложенице, 5) инструментал карактеристичне појединости, 6) генитив карактеристичне појединости. Остаје жаљење што нам простор не дозвољава да у цијелости изнесемо закључак овог истраживања који због своје садржајности и вишеаспектности анализе завређује да буде у цијелости пренесен. У сваком случају, не задржавајући се само на опису језичких факата и резултата смјене једног облика другим, С. Павловић маркирајући наведена језичка средства као си-

стемски организоване елементе и на семантичком и на структурном плану, прониче у суштину језичке појаве откривајући „потенцијал“ семантичког поља који омогућава функционисање оба падежа, али и додирне тачке између посесивности и квалитативности које су током историјског времена једну форму учиниле „витаљнијом“ на рачун друге (289). „Када су једном синтагме овог типа продрле у сферу квалитативности, повољне синтаксичко-семантичке околности довеле су до експанзије одредбено блокираног генитива на рачун рестриктивног инструментала. [...] Рестриктивни инструментал је отворио простор за употребу квалитативног генитива и квалитативног инструментала [...]“ (289).

Развој иреалне погодбене реченице у српском језику (326–340) као треће поглавље тематске цјелине *Синтаксичке структуре у језичком и нејезичком контексту*, фокусирано је на развој иреалних погодбених реченица са везником *да* у српском језику од краја XII до краја XVII вијека, а које, будући непознате словенском сјеверу, упућују на балканске језичке подстицаје на развој ове синтаксичко-семантичке категорије у српском језику (337). Проучаваоцима старосрпске писмености у ширем смислу биће занимљиво поглавље *Функционалност илско раслојавање старосрпске пословноправне писмености* (341–368) којим завршава књига и које, уважавајући прагматички аспект пословноправне писмености, доноси систематизацију и опис жанрова: даровнице, привилегије, раздужнице, покладанице и захтјевнице.

Средишњи дио књиге насловљене *Синтаксичке структуре као слике свијета* чине два поглавља, оба посвећена когнитивној лингвистици која статус посебног лингвистичког правца добија 80-тих година прошлог вијека. Когнитивни механизми језичких промјена свој одраз нашли су у различитим просторним и временским оквирима тако да се може говорити о *историјској когнитивној лингвистици* (174). Когнитивно профилисана истраживања старосрпске синтаксе у поглављу *Иконографичност старосрпске синтаксе* Слободан Павловић ће усмјерити у свјетлу Гивонових фун-

кционално-типолошки трасираних принципа иконичног кодирања језичких структура, опредељујући се за *принцип секвенцијалности*, будући да „овај принцип преовладава у исказивању старосрпских хипотактичких структура с временском, погодбеном, допусном и намјерном клаузом“ (150) и долази до изражаја „првенствено у линеарним, реченичним и текстуалним структурама“ (158), дотле се принцип квантитета и принцип проксималности односно дистантности испољавају међу елементима падешких комплекса па у том смислу и међу јединицама старосрпских падежних система (158). „Дијахроно гледано, стиче се утисак да се механизам иконичности периодично реактивира афирмишући или разграђујући резултате гласовних промјена, аналогија и граматикализација, што је природан процес, будући да је људска активност, па и језичка активност константан процес смењивања креација и имитација“ (168).

Да бисмо што пластичније представили садржај овог високосадржајног дијела књиге, који се простире на стотинак страница (173–272), насловљеног *Просјорна метафора као коиницијални механизам конципирања нејросјорних падежних система*, приказаћемо његову структуру према поглављима те описаним синтаксичко-семантичким поткатегоријама, будући да се, према ауторовом мишљењу, на основу изворне семантике презентованих синтаксичких средстава могу реконструисати путевимисаонихасоцијација и категоризација, као и доживљај тих апстрактних појмова у когнитивном свијету носилаца старосрпског језика (260–261).

Првим потпоглављем, очекивано, представљен је теоријски оквир истраживања, и садржи информације о појму падежног метафоричног мапирања, везивном контексту падежних метафора које су основ синтаксичке реанализе, затим пресјек ставова локалистичке падежне теорије XIX вијека и њених представника као и гносеолошке основе исте теорије. Даље се методолошки коегзистентно нижу следеће цјелине: *Просјор као изворни домен метафоричког мапирања* (директивни и позициони просторни параметри, семанти-

чки потенцијал просторних падежних метафора); *Просјорне метафоре у систему падежа с временским значењем* (временска квантификација: ингресивност, терминативност, лонгитудиналност; временска локализација: симултаност, антериорност, постериорност; метафоричка концептуализација времена); *Просјорне метафоре у систему падежа с начинским значењем* (средство, посредништво, комитативност, критеријум, метафоричка концептуализација начина); *Просјорне метафоре у систему падежа с узрочним значењем* (узрок конципиран као локативност, као аблативност, као просекутивност, као адлативност, метафоричка концептуализација узрока); *Просјорне метафоре у систему падежа са намерним значењем* (намера конципирана као адлативност, као аблативност; метафоричка концептуализација намере); *Просјорне метафоре у систему падежа с поодобним и дојусним значењем* (метафоричка концептуализација услова и допусности). Само овај преглед довољан је за закључак да је тематска цјелина *Синтаксичке структуре као слике света* могла бити издвојена у засебно издање.

Презентујући добијене резултате истраживања кроз методологију тзв. синхроних пресека, Слободан Павловић старосрпску синтаксу успјешно теоријски интерпретира у оквирима типолошке лингвистике, која развој словенских језика посматра као непрекидно кретање језика, од језика са неконфигуративном синтаксом ка језику са конфигуративном синтаксом. Одлична обавијештеност аутора који је у непрекинутом научном дијалогу са познатим именима индоевропеистике и славистике, списак библиографских јединица углавном на страним језицима дат на крају сваког поглавља, драгоцјен су путоказ за све садашње и будуће истраживаче српске синтаксе, па стога, у теоријско-методолошком и метајезичком смислу, високо позиционирану књигу *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*, свесрдно препоручујемо филолошкој научној јавности.

zorica.nikitovic@unibl.rs